

ПАРОДИЯ И ИРОНИЯ В ГЕНЕАЛОГИЯТА НА ГАРГАНТЮА И ПАНТАГРЮЕЛ

Адриана Андреева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

PARODY AND IRONY IN THE GENEALOGY OF GARGANTUA AND PANTAGRUEL

Adriana Andreeva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The purpose of this research is to present the reason for the existence of the genealogical list in F. Rabelais's novel "Gargantua and Pantagruel". The approach is directly referencing M. Foucault's ideas of historicism and genealogy. This research focuses on the family tree in the second volume, first chapter in the novel "Gargantua and Pantagruel", titled "The Origin and Antiquity of the Family of the Great Pantagruel". The characters in the list are presented through multiple intertextual connections in order to gain a comprehensive understanding of the parodied and ironized characters. The paper does not aim at a complete analysis of the genealogical list, but at outlining trends in the listed images. Both literary and religious texts are used.

Keywords: genealogy, Nimrod, Atlas, Foucault, Rabelais

Колко имена са нужни за създаването на генеалогия? Според Ф. Рабле – точно 62, като чрез този респектиращ брой авторът представя рода на Гаргантюа (и респективно на Пантагрюел) с неговите разнообразни личности – библейски, митологични, рицарски и, разбира се, измислени. Както винаги, при френския ренесансов автор липсват случайности – след бърза справка с Евангелието на Матей (1:1 – 25)¹ проличава близостта между Пантагрюел и Исус, които според разказвача са от един и същи род с основатели Каин и Авел – тема, която се разглежда в Първа глава на втория том от романа (с български превод „Произход и древност в рода на великия Пантагрюел“ (ФР/FR)².

¹ Матей 1 (цит. по Библия/Bibliya 2005). Всички цитати от Библията в следващото изложение са по това издание.

² За целите на настоящото изследване е използван следният преводен вариант на български: Рабле, Ф. *Гаргантюа и Пантагрюел. Том 1*. Народна култура. София, 1982.

Настоящият доклад разглежда структурата на един на пръв поглед случаен списък, което, разбира се, изисква теоретичната обосновка на понятията „историзъм“ и „генеалогия“. Ключова отправна точка е „Генеалогия на модерността“ на М. Фуко, който използва генеалогичния метод за осмисляне на знанието в науката, без да прави препратка към конкретен субект. Като критикува генеалогии, възвеличаващи известни личности, М. Фуко разглежда генеалогията като нелинейна мрежа, зависеща от външни фактори. Под влияние на Ф. Ницше³, според когото моралът се изменя спрямо възприятията за настоящето, М. Фуко⁴ представя произхода като инструмент за разбиране на настоящите „грешки“. Той настоява историята да се разглежда не обективно и линейно, а като продукт на субективни обстоятелства. Това налага изследване не само на генеалогията, но и на източниците ѝ и тяхната рецепция. Ф. Ницше допълва тази концепция, като посочва библейските генеалогии, чиято цел е утвърждаване на човешкото върховенство чрез божествен произход – идея, сходна с разбирането на М. Фуко. Настоящият доклад цели да разгледа някои от взаимовръзките между конкретни имена в първа глава на романа „Гаргантюа и Пантагрюел“, Т. 2.

Името Немврод е едно от първите имена в генеалогичния списък. Този образ е представен и в „Ад“ на Данте Алигиери в 31-ва песен, когато Данте и Вергилий попадат между VIII и IX кръг на ада и намират гиганта, който първоначално е имал вид на кула:

*„Немврод е той: откри сам своя лик –
ми рече вождът – с умисли безчестни
той хората лиши от общ език.
Да тръгнем! Думите са неуместни,
че както неговата реч на нас
тъй думите ни са му неизвестни“ (ДА/ДА).*

Преди да се интерпретира присъствието на името на Немврод в списъка, е подходящо да се направят няколко контекстуални бележки. Наименованието *гигант* или *титан* се свързва с античната митология, и по-точно – с децата на Уран и Гея, които в списъка са представени на по-късен етап. Препратката с гигантите директно насочва към Стария завет, в който се споменава съществуването на исполини (Битие 6: 4), като Немврод е библейският герой „отговорен за разделянето на езиците“. В Стария завет се дава следното описание на този образ: „Той

³ Ницше/Nitsshe, 2002.

⁴ Фуко/Fuko 2016.

пръв стана силен на земята. Той беше голям ловец пред Господа“⁵ (Битие 10: 8).

В Дантевия ад исполините са оковани около кладенец, близо до замръзналото езеро Коцит, под формата на кули (Градев/Gradev 2023: 316). Именно в 31-ва песен е маркирана концепцията за гигантите като недостойни и опасни предци на хората, чието затваряне е нужно поради неконтролируемата им природа:

*Природата бе твърде предвидлива,
че тези твари с по-добри смени
и Марс остави без слуги такива;
и днес, ако сама не се види,
че слонове и китове направи,
за мъдростта ѝ всеки я цени,
защото, ако разум се прибави
към злостна цел и сила някой ден,
човека беззащитен ще остави.*

Физиологичната несъразмерност в контекста на „Божествена комедия“ е положителна характеристика, даваща сила и предимство само при наличие на човешки интелект. Великаните са представени и като „слуги на Марс“, с други думи – като същества без индивидуалност или характер – идея, наподобяваща тази в „Гаргантюа и Пантагрюел“, но със съществената разлика, че в „Ад“ исполините са същества без чувство за морал. Това сходство в описанието на великаните е ключово за разбирането на ренесансовата представа за тях. Като се отчете склонността на разказвача в „Гаргантюа и Пантагрюел“ да пародира множество библейски похвати и ежедневни сюжети, естествено би било този аморален образ да се интерпретира и пародира. Самото му споменаване в романа проблематизира образа на исполините в Библията, както и „греховете“ им.

Първоначално цитираният цитат: „Да тръгнем! Думите са неуместни,/че както неговата реч на нас/тъй думите ни са му неизвестни“, визирира вика на Немврод: „Raphèl maì amèscche zabì almi“, който според различните изследователи може да бъде интерпретиран през разнообразие от индиректни преводи, но според В. Градев е възможно да бъде разгледан и през концепцията за неразбиране – „с такива стихове и изрази поетът достига антикомуникативните граници на речта, за да покаже състоянието на езика в ада“ (Градев/Gradev 2023: 318). Възкликанието на героя силно ни интересува с оглед на факта, че извън този вик

⁵ Според различните издания на Библията името на персонажа има различен правопис: Нимрод, Нимврод, Немврод, Неврод.

героят няма друго вербално изобразяване – нито в Дантевия „Ад“, нито в Библията – с други думи, тук се представя и неразбирането на гиганта и страданието му в контекста на хората, възприемащи го за грешка на природата, върнала го в дълбинното му, скрито от реалния свят родно място, което му причинява болка заради буквализиран стремеж за достигане до Бога. Грехът му, възприет като високомерие – и поради стремежа му, и поради размера му, се противопоставя при В. Градев на слизането на Господ на земята (вид физическо смалвяване) и смирението му (ментално смалвяване) – в случая интересът ни към това сравнение е свързан с идеята за физиологичната интерпретация в света на Гаргантюа и Пантагрюел при Е. Ауербах⁶ и М. Бахтин⁷. С оглед на генеалогичното проучване, тялото в „Генеалогия на морала“ на Ф. Ницше е разгледано като един от елементите на генеалогията, заедно с историята: Немският автор отбелязва, че генеалогията, като анализ на потеклото, е при учленяването на тялото и историята. Тя трябва да покаже изцяло пропитото от история тяло (Ницше/Nitsshe 1999).

След силно обвързаната с християнската доктрина фигура на великана Немврод в генеалогичния списък изненадващо е поставено името Атлас с рядкото за Ф. Рабле описание „подпирал с раменете си небето“. Името Атлас е обвързано с древногръцката митология и най-често се асоциира с цикъла за войната на боговете, след която титанът „крепи с раменете си небето“ (Аполодор/Apolodor 1992: 23). Тази формулировка се наблюдава при автори като Хезиод, Аполодор и Вергилий.

В „Теогония“ Атлас е представен като първороден син на Япет, от една страна, а от друга – като титан, притежаващ „безстрашно сърце“, описани са и майката на Атлас (Океанида), както и братята му – Менетий, Прометей и Епиметей (Хезиод/Heziod). След описание на съдбата на Менетий, е представена и съдбата на интересувания ни титан:

*Свода широк на небето крепи пък Атлас по принуда
в края на земната твърд, Хесперидите дето живеят –
там го подтира той вечно с глава и с ръце неуморно, –
ето такава съдба промислителят Зевс отреди му.*

Образът на Атлас е обвързан с няколко други истории извън войната на боговете. В Овидиевата поема „Метаморфози“ той за първи път е споменат в мита за Фаетон (Назон/Nazon 1981: 53 – 54). В него детайлно е интерпретирано желанието на Фаетон да докаже полубожествения си произход, в който приятелите му се съмняват, като моли баща

⁶ Ауербах/Auerbac 2017.

⁷ Бахтин/Bahtin 1978.

си Хелиос да му отстъпи колесницата си. Наказанието на Фаетон всъщност е самото позволение да кара колесницата, от което и според думите на Гея самият Атлас страда:

*Погледни как Атлант изнемогва,
смогва едва на плещи да поддържа оста нажежена.*

Страданието на Атлас сякаш естествено продължава историята на „баща“ му Немврод – от една страна, чрез фигурата на огъня и страданието, породено от него, а от друга – чрез изграждането на образите в двата художествени текста. В „Ад“ Немврод дори не е видян с истинската си същност („Ад“, Песен 31: 21 – 33), викът му остава неразбран; на Атлас също не са дадени реплики. В този случай репликите на Гея остават недовършени: „Рече Земята това. Не можа на дима да изтрае, / ни да завърши речта, затова си оттегли главата / в себе си из пещери, до подземните сили наблизо“ (Назон/Nazon 1981: 66). Недоизказаните думи, неразбраните думи, липсващите думи, там, където страданието взема превес, са повод за бъдещо разглеждане не само на пародирателите, но и на „мълчаливите“ препратки в „Гаргантюа и Пантагрюел“. Засега ще се задоволим само с тезата, че връзката между „баща“ и „син“ е не само на пародийно, не само на телесно, но и на „безрепликово“ ниво.

Едва в четвърта книга е направено по-подробно описание на Атлас. Представен е като син на Япет, което съвпада с информацията, дадена в „Теогония“ на Хезиод. Приликите между двете произведения приключват тук – в частта „Атлант“ Персей търси подслон от Атлас, който е представен като „властелин[а] на покрайнината / и на морето, което си повърхнината подлага / на запъхтения впряг на Сол, на колесницата морна“ (Назон/Nazon 1981: 158), но и като защитник на златното дърво, което (заради предсказание на Темида) е причина Атлас да бъде превърнат в планина, след като поглежда към главата на Медуза, която Персей държи в ръка. За пореден път в образите на великаните се наблюдава мотивът за наказанието, което сякаш е напълно необосновано. Ако се върнем към началото на разглежданата глава от „Гаргантюа и Пантагрюел“, а именно – историята на Каин и Авел и кръвта на Каин, която води до създаването на дренки – плодът, който е първоизточник на гигантите, също можем да открием такъв тип тенденция. Според Е. Дювал (Duval/Дювал 1984: 164) единствената разлика между ябълката в Библията и падащите от небето дренки, е, че ябълката е забранен плод, а дренките не са, и наказанието, от което започва земният живот на хората в Библията, сравнено с „наказанието“ с дренките в романа на Рабле, се различава по това, че в единия случай наказанието е напълно заслужено,

а в другия случай оставаме с усещането, че не е. Е. Дювал дори достига до заключението, че както Исус е стъпил на тази земя, за да изчисти греха от хората и да им даде ново начало, така и Пантагрюел е на земята, за да пречисти земята от първия грях, а именно – греха на Каин.

Несъществуващите личности в генеалогичния списък съвсем не са малко, но дори при тях могат да бъдат намерени алегорични значения. От първите три имена в списъка, а именно – Шарлброт, Сараброт и Фариброт, не може да бъде извадено точно ономастично обяснение за звуковото сходство в имената, но е лесно да се направи връзка с честата близост на имената от фонетично, а и морфологично гледище в Библията, което се наблюдава например при синовете на Давид – Соломон, Авесалом, Амнон (Библия, Летопис 1, 1: 4), както и приликите в създаването на имената Авия, Аса, Йосафата, Йорама (Матей 1 – 1: 16). Именно с тези незначителни на пръв поглед имена най-силно се иронизират и пародират генеалогичните списъци в Библията.

Занимавайки се с генеалогията на смешното, И. Паси дава следното определение на пародията: „Пародията е сравнение между пародираното и пародиращото, претенцията на пародиращото да бъде, да изглежда като пародираното“ или с други думи, акцентува се върху „игровия характер“ на пародията. За разлика от нея иронията според изследователя е „мнимо съгласие, одобрение, похвала, с което се цели да се покаже действително несъгласие, неодобрение, порицание“ (Паси/Pasi 1993: 140). Налице е и известно сходство между иронията и пародията, а именно фактът, че те са изразни средства на смешното, а то е „очевидно и лесно достъпно“. Оттук се поражда и въпросът за пародийността на списъка, която, разбира се, е очевидна, но и за иронията в него, която е нетипична за епохата.

И. Паси защитава тезата, че иронията започва от Сократовия тип изказ в произведенията на Платон (и по-точно в откъс от „Големият Хипий“), в които гръцкият философ характеризира речта на Сократ през определени „компоненти на Сократовата ирония“ – външна скромност, желание да се учи от учителите, възхищение от ума на събеседника и в същото време разкриване на неговото духовно нищожество, суета, празно самохвалство, изобличаване на неговото користолюбие, невежество, на неспособността му да даде смислен отговор на поне един въпрос и на безпомощността му пред аргументите. Част от тези компоненти могат да бъдат сравнени с първото изречение на главата „Произход и древност на рода на великия Пантагрюел“: „Аз считам, че няма да бъде излишно, нито безполезно, ако при времето, с което разполагаме, ви припомня откъде води своето начало и произход

славният наш Пантагрюел, защото виждам, че всички добри историографи така именно са съставяли своите хроники, и то не само гърци, араби и варвари, но и авторите на Свещеното писание, като например евангелистите Лука и Матей“ (ФР/FR). Изречението наподобява желание за учене от великите учители евангелисти и автори на Свещеното писание, но всъщност целта е да се изобличи неспособността на събеседниците (в случая – историците) да дадат смислен аргумент за наличието на генеалогия в техните текстове и по тази логика изречението е мнимо съгласие със събеседника, т.е. вписва се в дефиницията на И. Паси за ирония.

С подобен характер са и ироничните вмятания в същата глава, които отправят към доказалите се историци – „започвам разказа си отдалече – ако се придържаме към древните друиди“ (ФР/FR), а и със самото начало на историята на рода, т.е. историята на Каин и Авел. Придържането към библейския сюжет е дословно, преди да го „обезобрази“ с типичния подход на Сократовата реч – пълно съгласяване със събеседника до момент, в който теорията на този събеседник спира да бъде валидна и добре аргументирана. Друго място от главата, което може да бъде възприето по подобен начин, е споменаването на Великите пости и древните гърци в цитата: „В тази именно година гърците започнали да смятат времето на календи. Великите пости не се падали през март, а първата половина на август била в май“. Емулсията на исторически данни вече беше разгледана през последователността на имената в списъка и също може да бъде възприета като пародийна, но с допълнителни иронични елементи, ако се сравни с мнението на И. Паси за Сократовата ирония, която „не е насочена срещу отделен недостатък и духовен дефект на поредния софист, а се домогва до универсалното в мисленето и в поведението“ (Паси/Pasi 1993: 152).

Ироничното смирение, което Сократ показва в „Големият Хипий“, също може да бъде намерено в изследваната глава: „Чини ми се, в октомври или, ако само не греша (а от грешки аз се пазя като от огъня)“ (ФР/FR), като тук лесно може да бъде направено сравнение с думите на Сократ: „Ти ми кажи“, „Сигурно“, „Навярно“ и пр.

Ако се използват термините „иронично съгласие“, „иронично одобрение“ и „иронична похвала“, е възможно да се обобща, че моментът на съгласие с библейските сюжети е напълно валиден до изброяването на имена в генеалогичния списък. Ироничният момент се губи в пародийните вмятания на разказвача, напр.: „това са явления толкова ужасяващи и толкова сложни и трудни за разбиране, че астролозите не

могат да ги захаят, а те сигурно имат доста дълги зъби, щом така далече стигат с тях“ (ФР/FR).

Заклучение

Генеалогичният списък в романа „Гаргантюа и Пантагрюел“ има за цел да осмее библейското детайлно генеалогично описание на докоснатите от Бога човешки родове чрез пародиране, но и чрез иронизиране. В случая иронията е създадена чрез смесването на персонажи от библейски родове с митологични персонажи през иронични вмъквания, смирение и показно съгласяване и желание за учене от евангелистите за разлика от пародираните характеристики на списъка, като вмъквания за героите под формата на определения, напомнящи „Енеида“ на Вергилий, и най-вече през обширността на списъка. Очевидната прилика в структурата на главата не само с Матей 1 – 1:17, но и с цялата книга „Битие“ – от обширното обяснение за създаването и устройството на света през сякаш безкрайното изброяване на образи, които са част от определен род, – има пародийно-ироничен характер, за разлика от смесването на образи от различни религии и митологии и нарушената представа за линейност във времето, които са по-скоро пародийни елементи и са причина главата да се възприема с типичния за епохата ренесансов смях, което е поредното потвърждение на често срещаното определение на романа като „иронична енциклопедия“.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аполодор/Apollodorus 1992:** Аполодор. *Митологическа библиотека*. Превод: М. Савова. София: Наука и изкуство, 1992. [Apolodor. *Mitologicheska biblioteka*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1992.]
- Ауербах/Auerbach 2017:** Ауербах, Е. Светът в устата на Пантагрюел // *Мимезис. Изобразяването на действителността в западноевропейската литература*. София: Изток-Запад, 2017, 257 – 279. [Auerbach, E. Svetat v ustata na Pantagryuel // *Mimezis. Izobrazyavaneto na deistvitelnostta v zapadnoevropeiskata literatura*. Sofia: Iztok-Zapad, 2017, 257 – 279.]
- Бахтин/Bahtin 1978:** Бахтин, М. *Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на Средновековието и Ренесанса*. София: Наука и изкуство, 1978, 329 – 398. [Bahtin, M. *Tvorchestvoto na Fransoa Rable i narodnata kultura na Srednovekovieto i Renesansa*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978, 329 – 398.]
- Градев/Gradev 2023:** Градев, В *Прочити на Данте. Ад*. София: Комунитас, 2023 [Gradev, V. *Prochiti na Dante. Ad*. Sofia: Komunitas, 2023.]

- Назон/Nazon 1981:** Назон, П. О. *Втора книга. Метаморфози*. Превод: Г. Батаклиев. София: Народна култура, 1981. [Nazon, P. O. *Vtora kniga. // Metamorfozi*. Sofia: Narodna kultura, 1981.]
- Ницше/ Nietzsche, 2002:** Ницше. Ф. *Зазоряване*. Т. 3. София: Захари Стоянов, 2002. [Nitsche, F. *Zazoryavane*. Т. 3. Sofia: Zahari Stoyanov, 2002.]
- Ницше/Nietzsche 2002:** Ницше. Ф. *Към генеалогията на морала*. София: Захари Стоянов, 1999. [Nitsche, F. *Kum genealogiyata na morala*. Sofia: Zahari Stoyanov, 1999.]
- Паси/Pasi 1993:** Паси, И. *Смешното*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993. [Pasi, I. *Smeshното*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1993.]
- Пешев/Peshev 1980:** Пешев, А. *Пътища и кръстопътища на западноевропейската литература*. София: Наука и изкуство, 1980. [Peshev, A. *Patishta i krastopatishta na zapadnoevropeyskata literatura*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980.]
- Фуко/Fuko 2016:** Фуко, М. *Генеалогия на модерността*. София: Изток-Запад, 2016. Превод: В. Градев. [Fuko, M. *Genealogiya na modernostta*. Sofia: Iztok-Zapad, 2016.]
- Хаджикосев/Hadzhikosev 1989:** Хаджикосев, С. *Сред класиката*. София: Народна просвета, 1989 [Hadzhikosev, S. *Sred klasikata*. Sofia: Narodna prosveta, 1989.]
- Дувал/Dubal Duval, E.** *Pantagruel's Genealogy and the Redemptive Design of Rabelais's Pantagruel*. *PMLA*, vol. 99, no. 2, 1984, p. 162 – 78. JSTOR, <<https://doi.org/10.2307/462159>>, 24.09.2024.

ИЗТОЧНИЦИ

- Библия/Bibliya 2005:** *Библия или Свещеното писание на Стария и Новия завет*. София: Нов човек, 2005. [*Bibliya ili Sveshtenoto pisanie na Stariya i Noviya zavet*. Sofia: Nov chovek, 2005.]
- ДА/DA:** Д. Алигери. *Божествена комедия*. Превод: И. Иванов, Л. Любенов, София: Захари Стоянов, 2011. [D. Aligieri. *Vozhestvena komediya*. Sofia: Zahari Stoyanov, 2011.]
- ФР/FR:** Ф. Рабле. *Гаргантюа и Пантагрюел*. Том 1. София: Народна култура, 1982. [F. Rable. *Gargantuya i Pantagryuel. Tom 1*. Sofia: Narodna kultura, 1982.]
- Хезиод/Heziod:** Хезиод. *Теогония. Дела и дни. Омирови Химни*. София: Народна култура, 1988. [Heziod. *Teogoniya. Dela i dni. Omirovi himni*. Sofia: Narodna prosveta, 1988.]